

Koszovó lassú felépülése a háború után

A jugoszláv háborút lezáró daytoni egyezmény nem hozott a koszovóiak számára elégtételt: Koszovó továbbra is a szerb többségű Jugoszlávia területe maradt. A fokozódó elégedetlenség és erőszak vezetett többek között az 1998–1999-es koszovói háborúhoz, majd 2008-ban a függetlenség egyoldalú kikiáltásához. A tanulmány központi kérdése, hogy Koszovó gazdasági fejlődését mennyiben hátráltatta a koszovói háború, illetve a függetlenség kikiáltása. A rövid történelmi áttekintés után a szakirodalom feldolgozása, illetve adatelemzés eredményeképpen megállapítható, hogy ezek a folyamatok közvetve és közvetlenül csak hátráltatták az ország gazdasági fejlődését. Koszovó történelmileg és napjainkban is a nyugat-balkáni régió és egyben Európa egyik legszegényebb állama (2017-ben az egy főre jutó GDP a Világbank szerint 3957 USD volt). A tanulmány elsődleges célja, hogy a rendelkezésre álló adatok és elemzések alapján bemutassa Koszovó gazdaságát, gazdasági folyamatait 1999 óta, ismertesse az ország fejlődését gátló gazdasági tényezőket. A tanulmány az alábbi területekre fókuszál: előbbi esetében a gazdasági növekedés, az ország gazdasági szerkezete, jellegzetességei, míg utóbbi esetében a magas munkanélküliség, migráció – hazautalások szerepe, feketegazdaság, korrupció, tőkehiány áll az elemzés középpontjában. A tanulmány áttekinti azon gazdasági lehetőségeket is, amelyek alapján Koszovó gazdasági szempontból felzárkózhat először a régió átlagához, majd az európai átlaghoz. E tekintetben Koszovó demográfiai helyzete, illetve potenciális európai uniós csatlakozása kerül kifejtésre.

Kulcsszavak: Koszovó, gazdaság, gazdasági fejlődés

¹ Dr. Endrődi-Kovács Viktória, PhD; adjunktus (Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi és Nemzetközi Kapcsolatok Kar, Világgazdasági Intézet), e-mail: viktoria.kovacs3@uni-corvinus.hu

Bevezetés – Koszovó mint önálló entitás létrejötte

Koszovó mindig is az egyik legfejletlenebb területe volt Jugoszláviának, illetve Európának. Ebben nagy szerepe van annak, hogy történelme konfliktusokkal teli, politikai-gazdasági intézményi reformjai későn kezdődtek el. Ahhoz, hogy megértsük Koszovó gazdasági fejlődését, röviden érdemes áttekinteni történelmét, amely végül a függetlenség kikiáltásához vezetett.

Koszovó tartomány hivatalosan 1945-ben nyerte el önállóságát, ténylegesen azonban csupán a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság megalakulásakor, 1953-ban. Az 1974-es alkotmány még több önállóságot adott a tartománynak, hivatalosan autonóm területként működhetett tovább, amely közel ugyanolyan jogokat adományozott a területnek, mintha köztársaságként működhetne: például saját helyi intézményeket hozhatott létre. Koszovó mindazonáltal szeretett volna köztársasági autonómiát szerezni, sőt, a teljes függetlenség igénye is megfogalmazódott, kiváltképpen a nacionalisták körében. Előbbi célból többször is tüntetések zajlottak az 1980-as évek folyamán, elsősorban a tanult értelmiségiek vezetésével és részvételével, sikertelenül. A súlyosabb tüntetéseket, zavargásokat Josip Broz Tito a helyi intézményeknek biztosított nagyobb önállósággal igyekezett elkerülni.² Azonban a Tito halála után hatalomra kerülő Slobodan Milošević politikája eltért elődjétől: 1989-es beszéde nyomán 1990-ben csorbították Koszovó autonómiáját. Tiltakozásképpen Koszovó 1991-ben nem hivatalos népszavazást tartott, amely során a szavazatok 98 százaléka a függetlenséget támogatta. A választást a nemzetközi közösség nyomon követte, azonban annak eredményét nem fogadta el.³

Az 1990-es évek folyamán Koszovó Belgrád közvetlen irányítása alatt állt, és annak ellenére, hogy akkorra már a lakosság 80 százaléka vallotta magát albán nemzetiségűnek, a kisebbségben lévő szerb lakosság privilégiumokat élvezett. A Koszovói Demokratikus Liga által vezetett koszovóiak békés ellenállásba vonultak, az 1992-ben nem hivatalosan megválasztott értelmiségi Ibrahim Rugova vezetésével kiépítették párhuzamos kormányzati intézményeiket. Azonban a jugoszláv háborút lezáró daytoni egyezményből Koszovó kimaradt, aminek eredményeképpen fegyveres konfliktusok alakultak ki a Koszovói Felszabadítási

² Spyros Roukanas – Sklias Pantelis: Development in post-conflict Kosovo. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 5. (2007), 2. 267–287.

³ Albrecht Schnabel – Rohan Gunaratna (szerk.): *Wars from within: Understanding and managing insurgent movements*. London, Imperial College Press, 2015. 146.

Hadsereg vezetésével 1998-ban.⁴ A kibontakozó etnikai alapú aszimmetrikus polgárháború és humanitárius katasztrófa a nyugati hatalmakat beavatkozásra készítette.⁵ Végül ennek 1999 tavaszán a NATO 78 napig tartó bombázása vetett véget, amely során katonai célpontokat bombáztak, majd erőműveket, kórházakat, műsorszóró állomásokat, gyárakat, hidakat, postahivatalokat, kormányzati intézményeket. Ezek komoly infrastrukturális károkat okoztak az amúgy is rossz gazdasági adottságokkal rendelkező Koszovóban.⁶ Ezután az ENSZ BT 1244. számú határozata alapján az adminisztrációt nemzetközi erők (UNMIK, KFOR) segítségével kezdték kiépíteni. Hamarosan, 2001-ben az ENSZ ideiglenes koszovói közigazgatási missziója (UNMIK) által elfogadott alkotmányos keret meghatározta az önkormányzati ideiglenes intézmények alapjait, 2002-ben pedig a nemzetközi közigazgatás jelentős hatásági feladatokat adott át az újonnan, demokratikusan megválasztott koszovói hatóságoknak, azonban a nemzetközi jelenlét nem szűnt meg.⁷ A 2004 márciusában történt összecsapások a koszovói albánok és koszovói szerbek között aggodalmakat vetettek fel a nemzetközi közösség képviselőiben Koszovó stabilitásával kapcsolatban. Az ENSZ főtitkára által kinevezett Martti Ahtisaari vezetésével folytatott tárgyalások Belgráddal és Priştinával nem hoztak megnyugtató eredményeket. Ahtisaari 2007-ben nemzetközi szinten felügyelt folyamatot javasolt egy szuverén koszovói állam létrehozására. Míg a vezető koszovói albán politikai szereplők elfogadták a tervet, Szerbia ellenezte ezt, és továbbra is azt hangoztatták, hogy Koszovó területének szerves részét képezi. Végül 2008. február 17-én Koszovó parlamentje egyoldalúan kinyilvánította függetlenségét, és új alkotmányt fogadott el. Habár Koszovót nem minden állam, nemzetközi szervezet fogadja el (bár számuk nő), az ország esetében elkezdődött az államépítés. Azonban a Szerbiával való kapcsolata a mai napig nem tisztázódott.⁸

⁴ IBP: *Kosovo Country Study Guide. Strategic information and developments*. Washington, D. C., International Business Publications, 2016. I. 5.

⁵ Reményi Péter: Koszovó. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 241.

⁶ Roukanas–Skilas (2007) i. m. 270.

⁷ Ioannis Armakolas et al. (szerk.): *State-building in post-independence Kosovo: Policy challenges and societal considerations*. Prishtinë, Kosovo Foundation for Open Society, 2017. 56–57.

⁸ BTI: *Bertelsmann Stiftung's Transformation Index Country Report – Kosovo*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2018. 5–6.

A továbbiakban látni fogjuk, hogy ezek az események hatással voltak, illetve vannak az ország gazdasági fejlődésére, fejlődési lehetőségeire. Ezt alátámasztja az is, hogy a szakirodalomban a nyugati mainstream elméletek alapján a jogállamiság⁹ elengedhetetlen feltétele a gazdasági fejlődésnek. A jogállamiság számos olyan tényezőt biztosít, amely elősegíti egy ország gazdasági fejlődését, többek között az egyéni tulajdonjogok védelme; a szerződések tisztességes és hiteles végrehajtása, amely alapfeltételnek tekinthető a közvetlen külföldi beruházások (FDI) esetében.¹⁰

A tanulmány a továbbiakban a rendelkezésre álló adatok, elemzések és tanulmányok segítségével először áttekinti Koszovó Jugoszlávián belüli gazdasági fejlődését, majd azt tárgyalja, hogy napjainkban milyen gazdasági fejlettséggel, kihívásokkal és lehetőségekkel rendelkezik az ország, amelyek hosszú távú növekedési céljait befolyásolják.

Koszovó gazdasági helyzete a Jugoszláv Szovjet Szövetségi Köztársaságban

Egy ország gazdasági fejlődését, illetve annak lehetőségeit gazdasági adottságai, korábbi gazdasági fejlődési pályája nagyban meghatározza. Koszovó gazdasági szempontból mindig is Jugoszlávia legfejletlenebb régiója, autonóm területe volt, amit az alábbi táblázat mutatószámai is szemléltetnek (lásd 1. láblázat).

A táblázatból kiolvasható, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem a nemzeti átlag valamivel több mint felét érte csak el; az írástudatlanság rendkívül magas volt; a mezőgazdaság részesedése a GDP-n belül itt volt a legmagasabb – ezzel párhuzamosan a lakosság legnagyobb része itt dolgozott. Ezt tetézi az is, hogy a népességnövekedés üteme itt volt a legmagasabb. Összességében Koszovó a legfejletlenebb része volt a Jugoszláv Szovjet Szövetségi Köztársaságnak (JSZSZK).

⁹ A jogállamiság definíciója: „a kormányzás azon elve, amelyben minden olyan személy, intézmény és szervezet, amely magában foglalja a köz- és magánszférát, beleértve az államot is, elszámoltatható a nyilvánosan kihirdetett, egyformán érvényesített és függetlenül ítélt, valamint a nemzetközi emberi jogi normákkal és szttenderekkel összhangban lévő törvények alapján.” Forrás: UN: *What is the rule of law?*

¹⁰ Louis-Alexandre Berg – Deval Desai: *Background Paper: Overview on the Rule of Law and Sustainable Development for the Global Dialogue on Rule of Law and the Post-2015 Development Agenda*. UNDP Background Paper, Draft, 2013. 1.

1. táblázat: Kosзовó fő gazdasági mutatói 1947–1948-ban a többi jugoszláv köztársaság/régió gazdasági mutatóival való összehasonlításban

	Jugoszlávia	Szlovénia	Horvátország	Szerbia	Vajdaság	Bosznia- Hercegovina	Macedónia	Montenegró	Kosзовó
Egy főre jutó nemzeti jövedelem (nemzeti átlag %-ában)	100	175	107	96	110	84	62	71	52
Lakosság aránya (%)	100	9	24	26	11	16	7	2	5
Szociálistermék-részesedés (%)	100	15	25	26	11	14	5	2	2
Ebből: ipar részesedése	25	36	30	20	17	21	20	10	20
Ebből: mezőgazdaság részesedése	45	30	39	53	67	41	55	52	66
A népesség aránya a mezőgazdaságban	67	44	62	72	68	72	71	72	81
Írástudatlanság	25	2	16	27	12	45	40	26	63
Népességnövekedés (1000 főre)	14	9	9	13	9	22	21	22	26
Egy kórházi ágyra jutók száma (1952)	277	188	202	300	300	448	339	241	606

Forrás: Iraj Hashi: The disintegration of Yugoslavia: Regional disparities and the nationalities question. *Capital and Class*, 16. (1992), 3. 41–88. alapján a szerző szerkesztése

A JSZSZK fontos jellemzője volt a központi forráselosztás. Ez Kosзовó esetében igencsak markáns volt: mivel a mezőgazdaságon kívül más jelentősebb gazdasági erőforrása, lehetősége nem volt, a jugoszláv beruházásokkal igyekeztek fejleszteni ezt a területet. Egyes számítások alapján a jugoszláv beruházások 80 százaléka ide irányult,¹¹ az úgynevezett „gyorsított fejlesztési alap” szerény,

¹¹ Henry H. Perrit: Economic sustainability and final status for Kosovo. *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law*, 25. (2004), 1. 259–320.

de Koszovó szempontjából fontos összegének 95 százaléka erre a területre összpontosult.¹² Ez utóbbi is mutatja, hogy Jugoszlávia aktív regionális fejlesztési politikát igyekezett alkalmazni. Habár megfigyelhető egy lassú gazdasági fejlődés Koszovó esetében, a többi tagállam gyorsabban növekedett, és a regionális különbségek csak növekedtek a tagállamok és Koszovó között. Ez több okra is visszavezethető: magas népességnövekedési ráta, alacsony munkatermelékenység, piaci mechanizmusok hiánya, amelyek sokkal gyorsabban teret nyertek a fejlettebb tagállamok, elsősorban Szlovénia és Horvátország gazdaságában.¹³ A jugoszláv háború, majd az 1998–99-es koszovói háború éveit jelentősebb gazdasági fejlettségről, fejlődésről értelemszerűen nem beszélhetünk, sőt utóbbi esetében Koszovó legfőbb infrastrukturális erőforrásai megsemmisültek.

Koszovó gazdasága a háború után napjainkig

Az 1998–1999-es háború után a koszovói gazdaság helyreállása lassan ment végbe, és fő forrása az újjáépítés volt. 2007-re a helyreállítás megvalósult, nem beszélhetünk többé építőipari boomról.

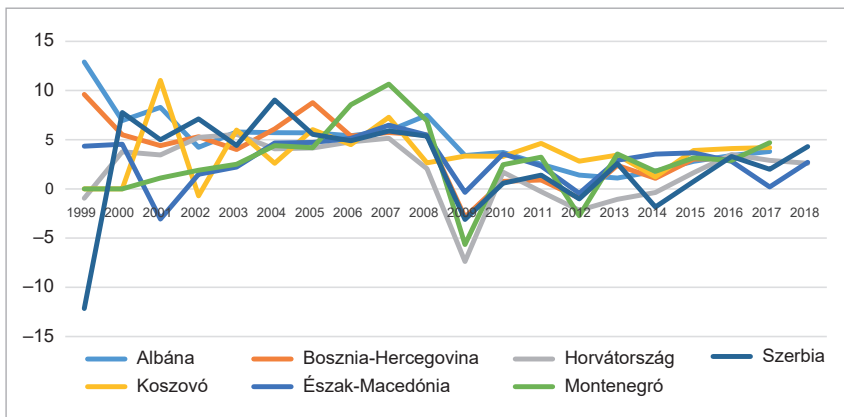
A privát szektor általában kisebb vállalkozásokból állt, amelyek alacsony tőkeigényűek. Ezekből kifolyólag hatékony, a méretgazdaságossági előnyöket kihasználó termelés, magasabb hozzáadott értékű termék(ek) esetében komparatív előny nem alakult ki az országban. A helyi ipar fejletlen, a gazdasági növekedést elsősorban az átalakulás fűtötte. Ezeken túlmenően az ország gazdasági növekedését még a nemzetközi szervezetek által folyósított hitelek és segélyek, valamint a koszovói diaszpóra hazautalásai határozzák meg.¹⁴

Ahogy az 1. számú ábráról is leolvashatjuk, Koszovó gazdasági növekedése 2007-ig relatíve magasnak tekinthető a régiós országokhoz képest, azonban üteme a gazdasági „fejletlenségét” figyelembe véve alacsonynak mondható. A gazdasági növekedés üteme – a régiós, de a globális trendekkel is összhangban – lelassult a 2008–2009-es globális válság nyomán, napjainkban nem éri el az 5 százalékot.

¹² Iraj Hashi: The disintegration of Yugoslavia: Regional disparities and the nationalities question. *Capital and Class*, 16. (1992), 3. 61.

¹³ Hashi (1992) i. m. 62–63.

¹⁴ Roukanas–Sklias (2007) i. m.

1. ábra: Koszovó reál-GDP-jének alakulása régiós összehasonlításban 1999 és 2018 között (%)

Forrás: az Eurostat: Database 2019 alapján a szerző szerkesztése

A GDP összetételét tekintve Koszovó még mindig inkább egy fejlődő állam képét mutatja (lásd 2. ábra). Habár a primer szektor (mezőgazdaság és kitermelő szektor) aránya 15 százalékról 9 százalékra csökkent 2008-ról 2017-re, ez még mindig 3-4-szerese a fejlett államok átlagának. Az ország legfontosabb mezőgazdasági termékei a gabona, kukorica, bogyós gyümölcsök, burgonya, paprika, gyümölcsök és halak.¹⁵

Bányaipara jelentősnek mondható; termékeit exportálják, azonban a hulladékkezelés nem megfelelő. Másik fontos iparága a fakitermelés, amely esetében 60 százalékos állami tulajdonról beszélhetünk. Azonban egyre jelentősebb gondokat okoz a nem megfelelő és nem fenntartható módon végzett erdőirtás. Ezek mellett nincs igazán versenyképes ágazata, ipara fejletlennek tekinthető.¹⁶ Legfontosabb ipari termékei az ásványi anyagok, építőanyagok, nemesfémek, bőr, gépek és berendezések, élelmiszerek és italok, valamint textilipari termékek.¹⁷ Amint ezekből is látható, az ország elsősorban alacsonyabb hozzáadott értékű termékeket állít elő.

¹⁵ IBP (2016) i. m. 17.

¹⁶ BTI (2018) i. m. 27.

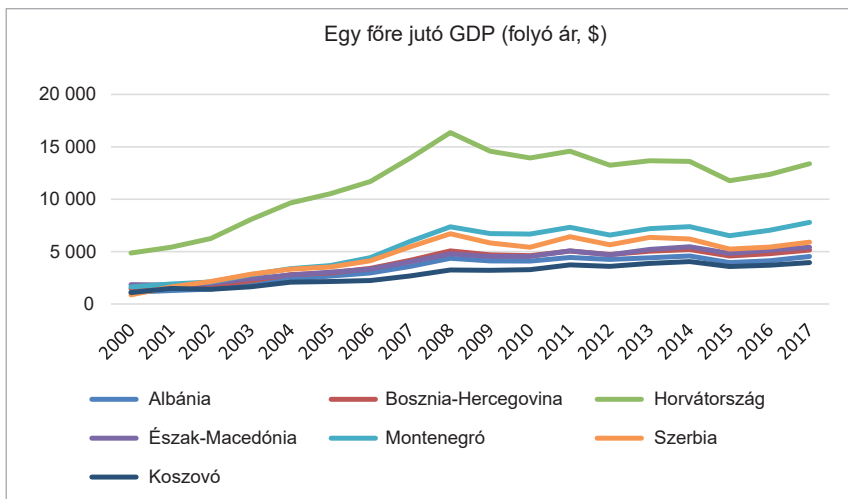
¹⁷ IBP (2016) i. m. 17.

2. ábra: Kosovó GDP-jének összetétele 2008-ban és 2017-ben (%)

Forrás: a The World Bank: *World Development Indicators: Structure of output* 2019a alapján a szerző szerkesztése

Ezeket a folyamatokat csak alátámasztja az ország egy főre jutó GDP-jének alakulása ezen időszakban. Az alábbi, 3. számú ábráról leolvasható, hogy a nyugat-balkáni államok közül Kosovó egy főre jutó GDP-je a legalacsonyabb (3957 USD 2017-ben). Ezek mellett az is látszik, hogy az egyes országok közötti relatív különbségek nőnek: míg 2000-ben Kosovó elérte a régiós átlag egy főre jutó GDP-jének 74 százalékát, addig 2017-ben már csak 64 százalékát. Ennek okai a korábbi gazdasági fejlődési pálya, a kései államépítés, a gazdaság kialakult szerkezete mellett további strukturális okokra vezethető vissza, amelyeket a következő fejezet mutat be.

3. ábra: Az egy főre jutó GDP alakulása régiós összehasonlításban 2000 és 2017 között (folyó áras USD-ben)

Forrás: a The World Bank: *GDP per capita (current US\$)* 2019b alapján a szerző szerkesztése

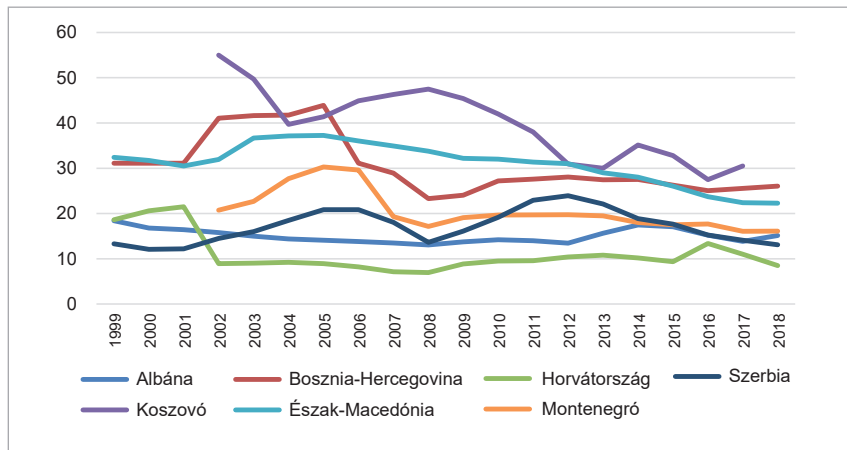
A Koszovó gazdasági fejlődését gátló és elősegítő tényezők

A szakirodalom, illetve a témával foglalkozó elemzések¹⁸ egyetértenek abban, hogy a gazdasági fejlődést leginkább gátló tényezők elsősorban a magas munkanélküliségi ráta, a magas korrupció, az ezzel összefüggő gyenge jogállamiság, a Szerbiával fennálló konfliktus kereskedelmi hatásai. Lehetőségei a fiatal munkaerőben, több FDI vonzásában, kereskedelmi kapcsolatainak javításában, illetve az európai uniós csatlakozásban rejlenek.

Amint azt az alábbi, 4. ábra is mutatja, Koszovóban a legmagasabb a munkanélküliségi ráta a régió országai közül, a vizsgált időszakban a rendelkezésre álló adatok átlaga 39,8 százalék. Ez jóval a régiós átlag feletti, ami 23,18 százalék. Az ország előtt álló egyik legfontosabb kihívás a magas munkanélküliségi ráta csökkentése, amely kifejezetten magas a fiatalok körében: rendre 50 százalék

¹⁸ Például BTI (2018) i. m.; Roukanas–Sklias (2007) i. m.; EBRD (2018): *Kosovo Overview*, April 2019.

feletti (2019 januárjában kiemelkedően magas, 57,3 százalék volt).¹⁹ Pozitívumként emelhető ki, hogy a munkanélküliség folyamatosan csökken, ami csak részben köszönhető az ország lassú gazdasági fejlődésének, új munkahelyek teremtésének. Ebben szerepet játszottak az alábbi tényezők is: 1. többen érték a nyugdíjkorhatárt, aminek eredményeképpen nyugdíjazásokra került sor; 2. a magasabb bérek következtében egyre többen mennek Nyugat-Európába munkát vállalni, hogy megteremtsék egzisztenciájukat, eltartsák családjukat; 3. a feketegazdaság is csökken, azaz a korábban feketén alkalmazott munkavállalók egy része hivatalosan is foglalkoztatottá vált. A munkaerőpiac jelenlegi kihívásai közé tartozik még, hogy a munkaerő képzettsége, képességei fejlesztésre szorulnak, hogy megfeleljenek a munkaerőpiaci keresletnek. Ezeket alátámasztja az, hogy a foglalkoztatási ráta folyamatosan csökken: 2017-ről 2018-ra 4,5 százalékkal csökkent az országban.

4. ábra: Koszovó munkanélküliségi rátája 1999 és 2018 között régiós összehasonlításban (%)

Forrás: a The World Bank: Unemployment, total (% of total labor force). 2019d és a Kosovo Agency of Statistics: Statistical Yearbook of the Republic of Kosovo 2018 alapján a szerző szerkesztése

¹⁹ Trading Economics: *Kosovo youth unemployment rate*.

Az ország előtt ez egy jelentős kihívás, viszont lehetőség is, mivel az átlagéletkor itt a legalacsonyabb, 29,5 év, és még nem indult el a demográfiai átalakulás folyamata, azaz lakossága relatíve fiatal.²⁰ Épp ebben rejlik az ország egyik fejlődési potenciálja, ha Koszovó megfelelő oktatási és munkaerőpiaci reformokat vezet be.

2. táblázat: A Koszovóba történő hazautalások mértéke (millió USD-ben és a GDP %-ában) régiós összehasonlításban 2004 és 2018 között

Hazautalások (M USD)	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Koszovó	624	701	771	919	1 042	1 055	1 007	993
Bosznia- Hercegovina	2 068	2 038	2 149	2 686	2 718	2 127	1 822	1 958
Montenegró	n. a.	76	72	196	298	303	335	509
Albánia	1 162	1 290	1 359	1 468	1 866	1 716	1 587	1 551
Szerbia	n. a.	n. a.	n. a.	3 765	3 544	4 648	4 118	3 960
Horvátország	665	1 562	1 611	1 854	2 065	1 890	1 900	2 092
Észak- Macedónia	213	227	267	345	407	381	388	434

²⁰ The World Bank: *Job opportunities for youth in Kosovo: Two steps forward, one step back?* 2019c.

Hazautalások (M USD)	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	GDP %-ában (2018)
Koszovó	946	058	1 099	971	986	111	1 329	15,9%
Bosznia- Hercegovina	1 846	958	107	801	1 846	1 996	2 246	11,0%
Montenegró	508	45	543	470	481	522	612	11,0%
Albánia	1 420	1 282	421	1 290	306	1 311	1 595	10,4%
Szerbia	3 549	025	696	371	3 205	3 587	4 552	9,4%
Horvátország	2 085	174	149	104	2 190	2 484	2 628	4,3%
Észak- Macedónia	394	376	367	307	291	314	360	2,7%

Forrás: a The World Bank: *Migration and Remittances Data* 2019e alapján a szerző szerkesztése

A fentiekből is következik, hogy a koszovói gazdasági növekedés egyik motorját a külföldön élő diaszpóra hazautalásai jelentik, elsősorban Németországból, illetve Svájcból.²¹ Amint az a fenti, 2. számú táblázatból is kiolvasható, Koszovó esetében a legmagasabb a hazautalások GDP-arányos mértéke a régióban: 2018-ban 15,6 százalék volt, ami megelőzi többek között Bosznia-Hercegovina (11,0 százalék), Montenegró (11,0 százalék) vagy Albánia (10,4 százalék) hasonló értékeit.

A hazautalások értéke összességében növekedett a vizsgált és rendelkezésre álló adatok alapján. Ennek tükrében elmondható, hogy a munkaerő szempontjából a gazdasági kilátások nem igazán javultak az elmúlt időszakban, ami nagy kihívás elé állítja az országot.

Egy másik fontos kihívásnak az ország növekvő államadóssága tekinthető. Annak ellenére, hogy Koszovó kedvező helyzetből indult a függetlensége kikiáltásakor, azóta folyamatosan növekszik az államadóssága. Habár ez még mindig relatíve alacsony a régiós versenytársakéhoz képest (lásd 3. táblázat), hosszabb távon csak növeli az ország sérülékenységet.

²¹ Forum for Democratic Initiatives: *Diaspora as a driving force for development in Kosovo: Myth or reality? Summary*. 2009.

3. táblázat: Koszovó bruttó államadóssága régiós összehasonlításban 2006 és 2018 között
(a GDP %-ában)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Montenegró	32,6	27,5	29,0	38,2	40,9	46,0	50,9	58,0	56,7	63,3	64,40	64,20	70,9
Észak-Macedónia	30,6	23,5	20,5	23,6	24,1	27,7	33,7	34,0	38,2	38,0	39,9	39,5	40,7
Albánia	56,1	53,4	55,1	59,7	54,0	55,7	58,2	61,7	66,1	68,8	68,6	66,8	66,2
Szerbia	38,3	30,1	26,1	32,1	40,8	44,7	54,6	57,5	67,5	71,2	68,8	58,7	54,3
Bosznia-Hercegovina	20,6	18,1	18,7	25,2	30,2	32,8	36,6	37,7	41,6	41,9	40,5	36,1	36,3
Koszovó	0,0	0,0	0,0	5,9	5,9	5,3	8,1	8,9	10,7	13,1	14,6	16,6	17,1
Horvátország	38,3	37,1	38,9	48	57	63,7	69,2	80,8	85,1	83,7	82,2	77,5	73,9

Forrás: az IMF: *World Economic Outlook Database* 2019. április alapján a szerző szerkesztése

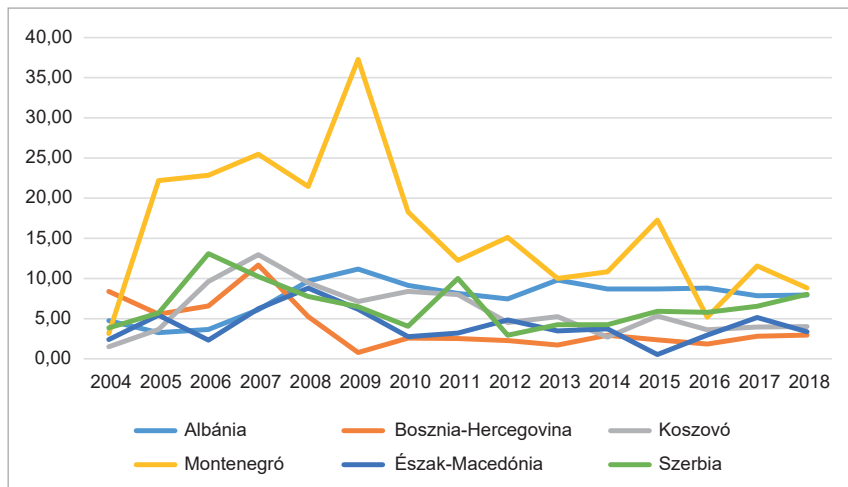
Egy ország gazdasági fejlődéséhez elengedhetetlen a tőkeforrás. Belső tőkefelhalmozásról nem beszélhetünk, ami elsősorban az ország gazdasági adottságaira (lásd feljebb) vezethető vissza. Ezt jól mutatja az is, hogy az ország bruttó hazai megtakarítási rátája a GDP százalékában itt a legalacsonyabb a régióban Bosznia-Hercegovina után: 2017-ben csupán 2,48 százalék volt, míg Montenegróban ez az érték 7 százalék, Albániában 8,6 százalék, Horvátországban (és az európai uniós átlag is) 23 százalék feletti.²² Emellett az ország nagyban támaszkodik a Világbank fejlesztési forrásaira (jelenleg 15 projekt aktív státuszú),²³ illetve az IMF hitelkereteire (2015 júliusában egy 184 millió eurós készenléti hitelmegállapodást írt alá, amelyet 2017 augusztusáig kitoltak).²⁴ Ezért Koszovó számára

²² The World Bank: *Gross Domestic Savings (% of GDP)*. 2019f.

²³ Az aktuális projektek mennyisége és megnevezése megtalálható a Világbank weboldalán (l. a bibliográfiában), a What we do / Projects menüpont keresője segítségével.

²⁴ IMF shelve last loan payment to Kosovo due to lack of government. *Reuters Online*, 2017. július 28.

fontosak lehetnek a közvetlen külföldi beruházások (FDI). Tíz-tizenegy évvel a 2008–2009-es válság, illetve Koszovó függetlenségének egyoldalú kinyilvánítása után azonban megállapítható, hogy nem nő az országba irányuló FDI mértéke (lásd 5. ábra).

5. ábra: A Koszovóba irányuló FDI mértéke (a GDP %-ában)

Forrás: a The World Bank: *Foreign Direct Investment, net inflows (% of GDP)* 2019 április (2019h) alapján a szerző szerkesztése

Habár ez nem csupán Koszovóra igaz, hanem a régióban mindenhol csökkent az FDI mértéke, mégis az országba irányul a legkevesebb közvetlen külföldi beruházás. Ahhoz, hogy ez változzon, az országnak további reformokat kell végrehajtania, elsősorban az oktatás területén, hogy javuljon a rendelkezésre álló munkaerő minősége, és munkahelyteremtéssel csökkentse az elvándorlás mértékét. Ezeken túlmenően további strukturális reformok is szükségesek, úgy- mint a politikai stabilitás és a jogállamiság növelése, a korrupció csökkentése (2018-ban a 93. helyezést érte el a Transparency International által vizsgált 180 ország közül, és csupán 37 pontot szerzett az elérhető 100-ból),²⁵ az energia-

²⁵ Transparency International: *Corruption Perceptions Index*. 2018.

biztonság megteremtése, a bírósági rendszer reformja. Emellett fontos lenne Szerbiával való kapcsolatának rendezése, jobb elköteleződése az Európai Unióval aláírt stabilizációs és társulási megállapodás (Stabilisation and Association Agreement – SAA) végrehajtása mellett.²⁶ Utóbbi esetben az is problémát jelenthet, hogy a kormány bevételeinek kb. 58 százaléka az importra kivetett vámokból tevődik össze. Ez amelle, hogy sérülékennyé teszi, a jövőre nézve, az EU-val szemben vállalt hét éven belüli vámcsoökkentés miatt komoly kihívások elé is állítja az országot. Kiváltképpen, hogy 2014-ben a vámfizetés alá eső import-termékek 60 százaléka az Európai Unióból származott.²⁷

Az országba érkező FDI elsősorban a 2005–2008 közötti időszakban jelentős, ami elsősorban a privatizációs folyamatoknak köszönhető. Azonban Koszovó nem tudja kihasználni az eszközök értékesítéséből származó előnyöket elsősorban Szerbiával való határvitái, valamint politikai legitimációs problémák miatt. Pedig az ország akár vonzó is lehetne a külföldi befektetők számára a relatíve magas gazdasági növekedési rátájával, 10 százalékos társasági adókulcsával (amely az egyik legalacsonyabb Európában), relatíve fiatal munkaerőjével és természeti erőforrásaival (ércek, szén, ólom és cink). Ezeken túlmenően a bejövő közvetlen külföldi befektetések alacsony szintje az olyan ágazatokban, mint az élelmiszer, az infrastruktúra és az energia, amely termékek behozatalára az ország nagymértékben támaszkodik, egyértelmű potenciált jelent a külföldi befektetők számára. Mindezen pozitív tényezők azonban nem képesek kompenzálni az ország függetlensége óta tapasztalt sok kihívást, mint például korlátozott regionális és nemzetközi integráltságát, politikai instabilitását, a magas korrupciót stb.²⁸

A Koszovó előtt álló talán legnagyobb kihívás a Szerbiával való kapcsolatának normalizálása, gazdasági szempontból pedig a kereskedelmi háború megoldása.²⁹ Ez utóbbi láthatóan érzékenyen érinti az országot, hiszen folyó fizetési mérlege deficitese, és összességében növekvő tendenciát mutat a vizsgált időszakban (lásd 4. táblázat).

²⁶ Pëllumb Çollaku: Kosovo's problem with foreign direct investment. *Wiiw*, 2018. szeptember 24.

²⁷ Index Mundi: *Kosovo Economy Profile*. 2018.

²⁸ Çollaku (2018) i. m. 3.

²⁹ Agron Demi: The history of the Kosovo-Serbia trade war. *Prishtina Insight Online*, 2018. november 27.

4. táblázat: Koszovó folyó fizetési mérlegének egyenlege régiós összehasonlításban 1999 és 2017 között (a GDP %-ában)

FFM-egyenleg a GDP %-ában	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Albánia	-1,95	-7,07	-6,31	-10,17	-7,69	-5,85	-9,11	-6,11	-10,66	-15,81
Bosznia- Hercegovina	-8,71	-7,14	-12,90	-17,62	-19,19	-16,14	-17,08	-7,89	-9,36	-14,14
Horvátország	-6,37	-2,19	-2,92	-7,07	-5,89	-4,05	-5,19	-6,51	-7,14	-8,78
Koszovó	n. a.	-3,71	-7,29	-7,41	-8,54	-7,14	-8,21	-7,25	-6,18	-11,87
Észak-Macedónia	-2,52	-1,79	-6,69	-8,92	-3,88	-7,91	-2,44	-0,43	-6,92	-12,8
Montenegró	n. a.	n. a.	-13,63	-11,51	-6,87	-7,18	-16,63	-31,04	-39,37	-49,47
Szerbia	n. a.	-1,91	2,05	-3,93	-7,19	-13,18	-8,45	-9,64	-17,18	-21,05

FFM-egyenleg a GDP %-ában	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Albánia	-15,95	-11,29	-13,21	-10,15	-9,25	-10,79	-8,59	-7,56	-6,95
Bosznia- Hercegovina	-6,43	-6,05	-9,48	-8,66	-5,33	-7,42	-5,45	-4,85	-4,81
Horvátország	-5,09	-1,1	-0,69	-0,11	0,91	1,98	4,52	2,59	3,93
Koszovó	-9,18	-11,72	-12,7	-5,79	-3,36	-6,908	-8,56	-7,93	-6,58
Észak-Macedónia	-6,77	-2,03	-2,51	-3,16	-1,65	-0,51	-1,95	-2,73	-1,33
Montenegró	-27,73	-20,31	-14,78	-15,28	-11,39	-12,41	-10,98	-16,24	-16,31
Szerbia	-6,24	-6,37	-8,59	-11,48	-6,1	-5,95	-4,71	-3,11	-5,68

Forrás: IMF: *World Economic Outlook Database*. 2019. április

Sajnos hivatalos cserearány-mutatók nem állnak rendelkezésre, azonban a globális trendekből, illetve az ország kereskedelmi összetételéből erre is következtethetünk: míg az ország exporttermékei általában alacsonyabb hozzáadott értékű termékek, mint például bányászati és feldolgozóipari termékek, fémhulladékok, bőrárúk, addig Koszovó elsősorban magasabb hozzáadott értékű termékeket importál, úgymint feldolgozott élelmiszereket, vegyi anyagokat, gépeket, ásványokat, textíliákat, elektromos berendezéseket.³⁰ Ennek ellenére összességében elmondható, hogy ha az országnak sikerülne normalizálnia kapcsolatait a szomszédos országokkal, elsősorban Szerbiával és Montenegróval (habár utóbbival elkezdődött a határmegállapodás aláírásával), akkor kereskedelmi partnereinek és termékeinek diverzifikálásával, az érvényben lévő büntetővámok lebontásával kis ország lévén csökkenthető lenne folyó fizetési mérlegének hiánya, a kereskedelem intenzitása növekedne, ami vélhetően növelné az ország gazdasági jólétét.

Az ország egyik legnagyobb lehetősége az Európai Unióhoz való csatlakozása. Habár Koszovó hivatalos megerősítést kapott az EU részéről az Európai Unióhoz való jövőbeli csatlakozásáról (potenciális tagjelölt állam, 2016-ban életbe lépett a stabilizációs és társulási megállapodás, valamint korábban a vízummegállapodás), jelenleg egy hosszú út előtt áll. Sok reformot kell még végrehajtania annak érdekében, hogy csatlakozhasson. Ezek közül a legfontosabbak a reformok továbbvitele, a korrupció és szervezett bűnözés elleni harc. Az uniós csatlakozást nagyban hátráltatja, hogy öt jelenlegi tagállam (Ciprus, Görögország, Románia, Szlovákia és Spanyolország) nem ismeri el függetlenségét, és vélhetően két további – jelenleg még csak hivatalos tagjelölt, de a tervek szerint 2025-ben csatlakozó – állam, Montenegró és Szerbia sem fogja majd csatlakozását támogatni.³¹ Ezen tényezők miatt Koszovó uniós csatlakozása még csak nagyon soká várható (ezért sem tűztek ki még céldátumot), azonban a reformok továbbvitelével, az SAA melletti erőteljesebb elköteleződéssel javíthatók Koszovó és az európai uniós tagállamok közötti kereskedelmi és beruházási kapcsolatok, amelyek pozitívan hathatnak az ország hosszú távú gazdasági fejlődésére.

³⁰ Index Mundi (2018) i. m. 1.

³¹ Çollaku (2018) i. m. 3.

Összefoglalás és következtetések

A tanulmány célja az volt, hogy kvantitatív adatokon alapuló és kvalitatív elemzés segítségével bemutassa Koszovó gazdasági fejlődését, fejlődési lehetőségeit az 1998–1999-es háború óta. E célból először Koszovó korábbi gazdasági fejlettségét tekintette át. Ennek eredményeképpen megállapítható, hogy a tartomány mindig is az egyik legfejletlenebb része volt Jugoszláviának. Ez részben történelmi, társadalmi és politikai okokra, részben pedig gazdasági okokra vezethető vissza. A tanulmány utóbbiakat vette górcső alá.

Az ország gazdaságát tekintve megállapítható, hogy az alacsony mértékű gazdasági fejlettség strukturális okokra vezethető vissza: a megkésett államépítés, a jogállamiság kései kiépítése, a nagymértékű korrupció és bűnözés mellett gondot okoz az alacsony hozzáadott értékű termékek előállítás, valamint a munkaerő nem megfelelő minősége és elvándorlása. Koszovó tőkehiánnyal küzd, és finanszírozása nagyban függ külső forrásoktól: nemzetközi hitelektől és segélyektől, a külföldön dolgozó diaszpóra hazautalásaitól. Az ország gazdasági fejlődési lehetőségeit nagyban hátráltatja, hogy még nem normalizálta kapcsolatait Montenegróval és Szerbiával (habár az előbbivel a folyamat már elkezdődött).

Míg összességében a háború, illetve 2008 óta megfigyelhetünk egy lassú gazdasági fejlődést az ország esetében, további erőfeszítések szükségesek elsősorban azért, hogy csökkentsék a munkanélküliség arányát, illetve növeljék a lakosság életszínvonalát. Ehhez elsősorban az kell, hogy Koszovó normalizálja a kapcsolatát Szerbiával, valamint további erőfeszítéseket tegyen a szükséges reformok továbbvitelében, úgymint a privatizáció folytatása, a munkatermelékenység növelése, a korrupció csökkentése, amelyek az európai uniós csatlakozási folyamatot is elősegítenék. Az ország számára nagy lehetőségeket rejt magában a relatíve fiatal munkaerő kihasználása, ha az megfelelő oktatási reformokkal párosul.

Felhasznált irodalom

Armakolas, Ioannis – Agon Demjaha – Arolda Elbasani – Stephanie Schwandner-Sievers – Elton Skendaj – Nikolaos Tzifakis (szerk.): *State-building in post-independence Kosovo: Policy challenges and societal considerations*. Prishtinë, Kosovo Foundation for Open Society, 2017.

- Berg, Louis-Alexandre – Deval Desai: *Background Paper: Overview on the Rule of Law and Sustainable Development for the Global Dialogue on Rule of Law and the Post-2015 Development Agenda*. UNDP Background Paper, Draft, 2013. Online: www.undp.org/content/dam/undp/library/Democratic%20Governance/Access%20to%20Justice%20and%20Rule%20of%20Law/Global%20Dialogue%20Background%20Paper%20-%20Rule%20of%20Law%20and%20Sustainable%20Developme....pdf
- BTI: Bertelsmann Stiftung's Transformation Index Country Report – Kosovo. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung, 2018. Online: https://bti-project.org/content/en/downloads/reports/country_report_2018_RKS.pdf
- Demi, Agron: The history of the Kosovo-Serbia trade war. *Prishtina Insight Online*, 2018. november 27. Online: <https://prishtinainsight.com/the-history-of-the-kosovo-serbia-trade-war/>
- EBRD (2018): *Kosovo overview*. 2019. április. Online: www.ebrd.com/where-we-are/kosovo/overview.html
- Eurostat: *Data Browser*. 2019. Online: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec_00115/default/table?lang=en
- Forum for Democratic Initiatives: *Diaspora as a driving force for development in Kosovo: Myth or reality? Summary*. 2009. Online: www.eda.admin.ch/dam/deza/en/documents/laender/resource-183043_EN.pdf
- Hashi, Iraj: The disintegration of Yugoslavia: Regional disparities and the nationalities question. *Capital and Class*, 16. (1992), 3. 41–88. Online: <https://doi.org/10.1177/030981689204800103>
- IBP: *Kosovo Country Study Guide. I. Strategic information and developments*. Washington, D. C., International Business Publications, 2016.
- IMF shelves last loan payment to Kosovo due to lack of government. *Reuters Online*, 2017. július 28. Online: www.reuters.com/article/us-kosovo-imf/imf-shelves-last-loan-payment-to-kosovo-due-to-lack-of-government-idUSKBN1AD1VK
- IMF: *World Economic Outlook Databases*. 2019. április. Online: www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/index.aspx
- Index Mundi: *Kosovo Economy Profile*. 2018. Online: www.indexmundi.com/kosovo/economy_profile.html
- Kosovo Agency of Statistics: *Statistical Yearbook of the Republic of Kosovo 2018*. Online: <https://ask.rks-gov.net/media/4369/statistical-yearbook-2018.pdf>
- Perrit, Henry H.: Economic sustainability and final status for Kosovo. *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law*, 25. (2004), 1. 259–320.
- Reményi Péter: Koszovó. In Koller Boglárka – Ördögh Tibor (szerk.): *Európaizáció a Nyugat-Balkánon*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 237–252.

- Roukanas, Spyros – Skilas Pantelis: Development in post-conflict Kosovo. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 5. (2007), 2. 267–287. Online: www.researchgate.net/publication/288991581
- Schnabel, Albrecht – Rohan Gunaratna (szerk.): *Wars from within: Understanding and managing insurgent movements*. London, Imperial College Press, 2015.
- The World Bank: *World Development Indicators: Structure of output*. 2019a. Online: <http://wdi.worldbank.org/table/4.2>
- The World Bank: *GDP per capita (current US\$)* – Kosovo. 2019b. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=XK&view=chart>
- The World Bank: *Job opportunities for youth in Kosovo: Two steps forward, one step back?* 2019c. Online: www.worldbank.org/en/news/opinion/2019/03/15/job-opportunities-for-youth-in-kosovo-two-steps-forward-one-step-back
- The World Bank: *Unemployment, total (% of total labor force)*. 2019d. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>
- The World Bank: *Migration and Remittances Data*. 2019e. Online: www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data
- The World Bank: *Gross Domestic Savings (% of GDP)*. 2019f. Online: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDS.TOTL.ZS>
- The World Bank: *Projects*. 2019g. Online: <https://projects.worldbank.org/en/projects-operations/projects-list>
- The World Bank: *Foreign Direct Investment, net inflows (% of GDP)*. 2019. április (2019h). Online: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS>
- Trading Economics: *Kosovo Youth Unemployment Rate*. Online: <https://tradingeconomics.com/kosovo/youth-unemployment-rate>
- Transparency International: *Corruption Perceptions Index*. 2018. Online: www.transparency.org/cpi2018
- UN: *What is the rule of law?* Online: www.un.org/ruleoflaw/what-is-the-rule-of-law/